

andere perspectieven hebben geopend. Kok zou in elk geval zijn mening slechts na hernieuwde zorgvuldige afweging gegeven hebben.

Jan Peet
Universiteit Utrecht

Dror Wahrman, *The making of the modern Self. Identity and culture in eighteenth-century England* (New Haven en London: Yale UP, 2004) 414 p. ISBN 0300102518

Tijdens de Franse Revolutie deed zich een opvallende verandering voor in de portretkunst. Terwijl vroege portretten van bijvoorbeeld Robespierre gekenmerkt worden doordat ze meer het karakter vertonen van een exemplarische volksvertegenwoordiger, hebben die van een paar jaar later een veel persoonlijker karakter. Dat hangt volgens Dror Wahrman samen met een fundamentele verandering in de opvattingen ten aanzien van persoonlijke identiteit. Volgens hem vond er ook hier een revolutie plaats, waarbij tevens concepten als ras, geslacht en klasse een nieuwe invulling kregen. De afbeelding op de omslag van dit boek is symbolisch voor de these van Wahrman: toneelkostuums die aan haken van een kledkamer hangen, daterend uit 1748. In de tweede helft van de achttiende eeuw raakte men er meer en meer van overtuigd dat achter iemands uiterlijk zich een ‘ware Zelf’ bevond of verschool. In deze tijd werd de nieuwe wetenschap van de fysiognomie ongekend populair. Boeken waarin werd uitgelegd welke karakters achter welke gelaatstreken scholen vlogen als warme broodjes de deur uit, zowel in Frankrijk als Engeland, de landen die centraal staan in deze studie.

De opvatting van voor circa 1800 duidt Wahrman aan als het ‘ancien regime of identity’. Tot die tijd werd persoonlijke identiteit gezien als fluide en vormbaar. Het is alsof men verschillende maskers kon opzetten, maar tevens, en daar gaat het om, dat er achter die maskers geen ‘echt’ innerlijk school. Het innerlijk, een onveranderlijk gegeven, was dan ook een uitvinding van de late achttiende eeuw. De achttiende eeuw werd in de aanloop naar die omslag in het denken over identiteit gekenmerkt door vele en heftige debatten en obsessies die ogenschijnlijk zeer uiteenlopend zijn, maar die volgens Wahrman met elkaar verbonden zijn. In diverse hoofdstukken komen die debatten uitgebreid aan de orde. Ten eerst is er het filosofische debat over identiteit, aangezwengeld door John Locke, die onder meer veronderstelde dat een en hetzelfde lichaam wakend en slapend een andere persoon was, de nachtmens en de dagmens. Later gaven tal van anderen, onder wie David Hume en Dr. Johnson hun commentaar op het probleem van wat nu precies de menselijke identiteit is. Maar het gaat Wahrman eigenlijk niet om de inhoud van dit debat. Voor hem is juist het feit dat er over deze kwestie gedebatteerd werd van belang, want dat geeft aan dat identiteit een *issue* was geworden.

Voor het onderbouwen van zijn these over de cultuuromslag rond 1800 heeft Wahrman vervolgens een aantal zeer uiteenlopende thema’s bestudeerd. Deze variëren van toneel en mode, tot minder voor de handliggende onderwerpen als het houden van bijen en vertalingen van klassieke auteurs. Hij laat elke keer zien hoe ver het vroegmoderne idee van persoonlijke identiteit van het moderne verwijderd is. Een van de meer voor de handliggende *case studies* betreft verwisseling van sekse op het toneel, populair tot in de late achttiende eeuw. De als man verklede vrouw was van oudsher een succesnummer in het theater, maar rond 1790 verminderde de waardering dras-

tisch. En wanneer er wel zo'n personage in travestie in een stuk voorkwam, kwam er nu een expliciete uitleg aan de toeschouwer.

Een andere hoofdstuk behandelt de maskerades, die erg populair waren rond het midden van de eeuw. Gehuld in fantasiekleding konden mannen en vrouwen, hoog en laag zich mengen tijdens spectaculaire feesten, georganiseerd door grote ondernemers in de amusementswereld. Daaraan kwam een einde met de Amerikaanse Vrijheidsoorlog. Oorlogen leidden wel vaker tot matiging in openlijk amusement, maar ditmaal bleef de gebruikelijke herleving nadat vrede was gesloten uit. Ook verdween de obsessie met als man verklede vrouwen – en een enkele als vrouw verklede man, zoals de befaamde Chevalier d'Eon over wie de populaire pers aanvankelijk niet uitgeschreven raakte. Aan het eind van de eeuw veranderden niet toevallig ook de modes van man en vrouw, beide werden explicieter, waarbij bij de mannen een militaire eenvoud de toon zette. Zoals op allerlei terreinen van de cultuur maakte ambiguïteit plaats voor een meer rationele en rigide indeling.

Een andere achttiende-eeuwse discussie die in dit boek opnieuw geanalyseerd wordt, is die over de verhouding tussen aap en mens en over de 'wilde kinderen', die af en toe in Europese bossen opdoken, en in Overijssel zelfs werden gevangen door plaatselijke boeren. Zulke kinderen vormden, dacht men lange tijd, de schakel tussen mens en dier. Lang meende men dat ook de grens tussen aap en mens fluïde was – er waren sprekende apen gesignaleerd –, maar daaraan kwam een einde door artikelen als dat uit 1779 van de Nederlandse medicus Peter Camper, die definitief bewezen had dat apen onmogelijk net zo konden spreken als mensen. Het scherper trekken van deze grens had ook politieke gevolgen, want het gaf de tegenstanders van slavernij een wapen in handen. Al was de mensheid verdeeld in verschillende rassen, ze vormde een eenheid in de afgrenzing met de wereld der dieren. Geen ras mocht daarom nog langer als dieren behandeld worden. De nieuwe idee over menselijke identiteit legde ook de basis voor de formulering van de rechten van de mens, belangrijk onderdeel van het 'new regime of identity'. Ook de nieuwe pedagogie, die in het voetspoor van Rousseau uitging van het met zo min mogelijk ingrijpen begeleiden wat in elk kind aan potenties schuilt, was een product van dit nieuwe regime.

In het laatste hoofdstuk gaat Wahrman verder in op het 'nieuwe regime van de identiteit', en vat hij zijn betoog nogmaals samen. Met zoveel zijpaden die onderweg zijn ingeslagen is dat niet eenvoudig. Het is duidelijk dat hij een origineel en rijk boek – bovendien fraai geïllustreerd – heeft geschreven dat velen inspiratie en stof tot nadenken zal geven.

Rudolf Dekker

Erasmus Universiteit Rotterdam

Lex Hermans, *Alles wat zuilen heeft is klassiek. Classicistische ideeën over bouwkunst in Nederland 1765-1850* (Rotterdam: Uitgeverij 010, 2005) 224 p. ISBN 9064505438

In een cassette onder de titel 'Architectuur in Nederland in de negentiende eeuw', publiceert Uitgeverij 010 drie onderzoeken uit het onderzoeksprogramma naar identiteit en traditie in de Nederlandse architectuur tussen 1770 en 1914: één over opvattingen over architectuur en geschiedenis in de negentiende eeuw, één over eclecticisme in de negentiende eeuw en één over classicistische ideeën over bouwkunst tussen 1765